

אראנו בישע אלוקים

עיון בפרק ד' משמונה פרקים לרמב"ם

הרב יצחק לנגה

הקדמה

הרמח"ל פותח את המסילת ישרים באומרו:

אמר המחבר החיבור הזה לא חיברתיו ללמד לבני אדם את אשר לא ידעו, אלא להזכירם את הידוע להם כבר ומפורסם אצלם פרסום גדול.

מקובל להסביר את דבריו כביטוי לענווה גדולה. הוא כותב את הספר, שלימים התקבל בצורה מפלאה בכל תפוצות ישראל, וחש שאין הוא מחדש לאחרים שום דבר. לעצמו הדברים מהווים לימוד, אין הדבר כך אצל אחרים. מבחינתם, בכל הספר יש רק הזכרה של דברים.

כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חדושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו אלא מעט אך ניתן להסביר את דבריו גם כיסוד עקרוני בדבר הסדר הלימודי. לימוד המוסר מחייב עמל אישי על מנת להיכנס לגדר של לימוד. אם מדובר רק על קבלת מסקנות לימודיות מאחר - יכול הדבר להיות תזכורת של דברים עליהם עמד הלומד מדעתו, אך אין זה לימוד. אין בדבר התחדשות פנימית המחוללת הנעה רוחנית משמעותית.

כיוון זה עולה גם בהמשך ההקדמה בהתייחסות להבדל שבין לימוד היראה לשאר הלימודים:

והנה הכתוב אומר "הן יראת ה' היא חכמה" (איוב כ"ח, כ"ח), ואמרו רבותינו זכרונם לברכה "הן" - אחת, הרי שהיראה היא חכמה, והיא לבדה חכמה... כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה... כל שכן לקנות אותם ולהשיגם.

מיוחדת היא היראה שתהליך הלימוד שלה מוכרח להיות עיוני. שאם לא יבקש אותה ככסף וכממטונים - לא יוכל להשיגה. כפי שכותב הרב קוק זצ"ל במוסר אביך, פרק א' פסקה ב':

לכן ודאי רק יראת ה' לבדה היא חכמה, חכמה אמיתית שלא תשתנה להיות ידיעה בעלמא בלא חכמה.

בכיוון זה ניתן להסביר גם את דברי הרמב"ם בתחילת ההקדמה לשמונה פרקים בה הוא מבאר את הצורך לפרש את מסכת אבות:

ויעדנו פעמים במה שקדם מזה החיבור, לדבר בזאת המסכת בעניינים מועילים, ולהאריך בה קצת אריכות, מפני שהיא קטנה. ואף על פי שתראה מבוארת וקלה להבין ולעשות - מה שכוללת אינה קלה על כל בני האדם, ואין כל ענייניה גם כן מובנים מבלי פירוש ארוך, עם היותה מביאה לידי שלימות גדולה והצלחה אמיתית. ומפני זה ראיתי להרחיב בזה המאמר.

מסכת אבות נראית מבוארת וקלה להבנה. אך עם זאת, מצד היותה 'מביאה', מצד כוח הפעולה השמון בלימודה, אין כל עניינה מובנים ללא פירוש ארוך.

עולה אפוא שמגמת הרמב"ם בפירושו למסכת אבות הינה לסייע בידי המעיין לעמוד על כל הנכלל בה. אמנם, כאמור לעיל, כל אחד מחויב לעיין בעצמו ולעולם לא ניתן להשיג את חכמת היראה בהסתמך על עיונם של אחרים. אך בכל זאת יש מקום לכתובה כהזכרה של תכני היראה המסוגלת להביא את הלומד להפנמתם.

יוצא אם כן שעיקר הלימוד חייב להיות עצמי ועם זאת יש גם ערך בלימוד עיונם של אחרים. כמובן מבחינה איכותית אין מה להעמיד בהקשריות אחת עם דברי הרמב"ם והרמח"ל את מה שידנו מגעת. אך להתפרץ דרך הפתח שפתחו לנו גדולי עולם ולהעלות על הכתב גם את מה שעלה לנו במסגרת של לימוד שבועי בישיבה בפרק ד' בשמונה פרקים לרמב"ם, מותר. והיו הדברים נכללים בגדר המוזכר בהמשך דברי הרמב"ם "ושמע האמת ממי שאמרה".¹

האם פיקוח עצמי יכול לעזור?

בסוף פרק ד', העוסק ברפואת חולי הנפש, כותב הרמב"ם:

וכאשר יהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד, ומכוון לאמצען - יהיה במדרגה העליונה ממדרגות בני האדם, ובוה יתקרב אל ה' וישיג מה שאצלו, וזוהי השלמה שבדרכי העבודה. וכבר זכרו החכמים זה הענין, ואמרו עליו בזה הלשון (סוטה ה'): "כל השם אורחותיו - זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה, שנאמר: (תהלים נ', כ"ג) 'ושם דרך אראנו בישע אלהים', אל תקרי: ושם דרך, אלא: ושם דרך". ושומה היא ההערכה והאומדן. וזה הוא הענין אשר פירשנו בזה הפרק כולו בשווה.

וזה שיעור מה שראינוהו נצרך בזה הענין

האדם צריך לפקח על עצמו, לכוון את מעשיו ולהתקרב על ידי כך לבוראו. כסיכום של הפרק כולו² ישנה רפואה אחת המסורה לחולה - לשקול פעולותיו תמיד ולכוון לאמצען. אל מול סוגי החולי השונים בהם עסק הרמב"ם בפרק ג' - זאת היא רפואתו.³

וצריך לעמוד על הדברים, לראות כיצד עתידה ה'תרופה' להביא לרפואה. איזה מן חולי הוא זה שיכול החולה לזהות את המצוקה העצמית ולסמן לעצמו את דרך הרפואה. על דרך כלל השרוי בתוך הכור לא יכול לצאת ממנו, אם לא שחברו, העומד מחוץ לבור, יושיט לו יד וימשכהו החוצה. היתכן שהחולה בעצמו יפקח על עצמו, יגדיר נכונה את המעשים הנצרכים, המתנגדים למצבו ההווי, ויגיע לרפואה?

מהו חולי הנפש?

בפתיחה של פרק ג' מובא חידוש גדול בדבר השייכות האנושית לבריאות נפשית:

1 שהדברים לא נבחנים בשאלה מי כתבם, כי אם בכירור האמת - שמע האמת! ממי שאמרה.
2 הרמב"ם כותב שהפסקה הזאת היא סיכום של הפרק כולו "וזהו הוא הענין אשר פירשנו בזה הפרק כולו בשווה", ולכן מתאים מאוד ללמוד את הפרק לאורה, ומתוכה לעמוד על משמעות ה'יסודות השונים המוזכרים בפרק.
3 כפי שכתוב בחתימת פרק ג' "אך מלאכת רפואת הנפשות היא, כפי שאספר בפרק הרביעי", וכנותרת של פרק ד' "ברפואת חולי הנפש".

אמרו הקדמונים... ובריאות הנפש היא שתהיה תכונתה ותכונת חלקיה - תכונות שתעשה בהן תדיר הטובות והפעולות הנאותות.

יש מימד ראשוני של בריאות נפשית. יכול האדם לחיות ולעשות את שליחותו כראוי לו במלוא הכוחות, בטבעיות ישרה וראויה. נכון הדבר שיש באדם מציאות אפשרית של חולי, ובמציאות העולמית לא רק שרבים הם החולים, אלא, שאין בעולמנו הופעה של הבריאות השלמה:

...שאי אפשר לאדם מבלתי חסרון. שהפילוסופים כבר אמרו "כבוד הוא ורחוק שימצא מי שהוא בטבע למעלות כולן". ר"ל: למעלות המידות ולמעלות השיכליות, מזומן ומוכן. " אבל בספרי הנביאים נמצא זה בהם הרבה. אמר: "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה" (איוב ד' י"ח), "ומה יצדק אנוש עם אל ומה יזכה ילוד אישה" (שם כ"ה, ד), "ושלמה המלך עליו השלום אמר סתם "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז', כ').

מצד המציאות האנושית באשר היא לעולם לא יצדק אנוש עם אל וכל צדיק, ואפילו משה רבנו, יש בו חסרון וחסא.⁴ אך מצד המצוי בכוח בעולם, מצד הבריאה האלוהית, יש בריאות נפשית.

המציאות הזאת, של חוסר נאמנות לבריאות החיים היא עצם החולי. זאת היא דרכם של הרשעים, ללכת בשרירות הלב, ובאווליות המדמה שדרכם ישרה לפנייהם ומתוך כך לעשות מעשים רעים המבטאים את רשעתם. הרי הם כהולכים באפלה שלא רואים את שלפניהם וגם מה שרואים אינם יודעים מה הוא.⁵

ושומע לעצה חכם

ההבנה וההכרה בדבר חוסר האונים העצמי, הערפל הנסוך על טהרת החיים, מביא את האדם להודק לעזרה מבחוץ, לקבל הדרכה מהי הדרך הראויה לו. לצאת מעצמו כדי לחזור לבריאות המקורית. אמנם טמונה באדם בריאות עצמית טבעית, אך בעולמנו היא נעלמת. וכל עוד החטא מצוי בקרבנו נוקק האדם להלך עם קביים בדמות עצת החכם שהיא תדריך ותנהיג את חייו.

בהקשר הזה, דברי הרמב"ם שהובאו לעיל, בהם הוא מסכם את פרק ד', מפתיעים מאוד. הרופא החכם לא מוזכר בהם. האדם החולה שנשלח לדרוש ברופאים בפרק ג', מקבל בפרק ד' הדרכה רפואית ראשונית ומיד הוא עומד על רגליו, כעצמאי. אם רק ישקול האדם את פעולותיו וישים אל ליבו לשום את דרכו, עתיד הוא למצוא אותה בעצמו.

לכן נראה שצריך להבין שעצת החכם לכל חולי באשר הוא, היא הפיקוח העצמי המבואר בדברים אלו.⁶ במצב החולי, נתן החולה לכוחות החיים להופיע ללא ביקורת, והרפואה טמונה בעצם קיומה של בקרה עצמית.

4 ולכן, מתוך הבירור על החיסרון המוחלט במציאות האנושית באשר היא, מתאים מאוד שהרמב"ם מכאן את חטאו של משה רבנו ע"ה, למרות שיש בכך, כפי שאומר בעצמו, יציאה מהמהלך הפנימי של הפרק.

5 גם המסילות ישירים בפרק ג' בונה מערכת מקבילה. עצם המציאות בעולם הזה משבשת את יכולת ההבחנה והאבחנה האנושית ש"חומריות וגשמייות העולם הזה הוא חושך הלילה לעין השכל וגורם לו שתי טעויות: אינו מניח לו שיראה המכשולות שבדרכי העולם... והטעות השני, והוא קשה מן הראשון, הוא שמטעה ראייתם עד שרואים הרע כאילו הוא ממש טוב והטוב כאילו הוא ממש רע." ולכן "צריך האדם להיות מתבונן בשכלו... מה הוא הדרך האמיתי לפי חוק התורה שהאדם צריך לילך בו" ולפקח על כל דרכיו.

6 ממש כפי שכותב המסילת ישרים, התולה את ההכרח והתועלת הגדולה של הפיקוח העצמי (הובא לעיל) בדברי המושלים ביצרים "אך המושלים ביצרים... הם יכולים ליעץ למי שירצה לשמוע, ואליהם אנו צריכים להאמין. ואמנם מהי העצה שהם נותנים לנו? - בואו חשבון! באו נחשב חשבוננו של עולם!" (שם).

סברא זו יכולה למצוא חיזוק בדיוק בפסוק האמור. כפי שכותב הרב שילת בביאור לשמונה פרקים (עמ' רע"ז):

הפונה אל הרופא שירפאהו ממחלתו, ומקיים את הוראותיו - עדיין אינו הופך בכך לרופא. הוא בדרך כלל אינו מתעמק במדע הרפואה. לעומת זאת "השומע לעצה - חכם" השומע לעצות החכמים ולומד מהם חכמה ומידות - קונה בעצמו דרגה מסוימת של חכמה.

ההבטחה לשומע לעצת החכם הינה שהוא יהיה חכם. לא רק שיבריא, כי אם יהפך להיות חכם - שהוא בעצמו יהיה רופא הנפשות. נמצאנו למדים שרופא הנפשות הוא מי שיודע להנהיג את המציאות הנפשית בבריאות. אין זרימה חופשית בריאה. כדי שתכונת הנפש תעשה תדיר הטובות והפעולות הנאותות צריכה להיות הנהגה עצמית המודעת ומכוונת לכך. וכיוון שהשומע לעצה קונה בקרבו דעת להנהיג את עצמו, פשוט הדבר שיכול הוא להביא מזור גם לאחר. האוויל יכול לפנות אליו וליהפך בעצתו גם הוא לחכם המרפא את חולאי הנפש.

שהרי בעצם מעשיו אשר התעלמו ממכלול החיים הביא על עצמו את החולשה בה הוא מצוי:

ומפני שאין אדם בטבעו בתחילת עניינו בעל מעלה, ולא בעל חסרון... והוא ירגיל בלא ספק פעולות מקטנותו, כפי מנהג קרוביו ואנשי ארצו. ואפשר שיהיו הפעולות ההן ממוצעות ואפשר שיהיו מותרות או מחסרות, כפי שסיפרנו, ותהי נפשו חולה.

בטבעו האדם מוכן להיות המנהיג את עצמו. קניית תכונות הנפש והפיקוח העצמי מסורים בידו. רק בעקבות אותם פעולות שעשה בחוסר שימת לב קנה בקרבו תכונות חסרות המעיבות על נפשו. לכן כאשר ישנה האדם את דרכו ויכוון את מעשיו תחזור הטרה היסודית בתיקון מעשיו.⁷

אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין

עצת החכם המרפא את חולי הנפש היא לעורר את הפיקוח העצמי. בו הכל תלוי ועל ידו עתידה הרפואה להופיע:

וכאשר יהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד, ומכוון לאמצען - יהיה במדרגה העליונה ממדרגות בני האדם, ובוה יתקרב אל ה' וישיג מה שאצלו, וזוהי השלמה שבדרכי העבודה.

אך עדיין יש לברר כיצד מוציא עצמו האסור מבית האסורים. באופן פשוט החולה ימצא את כל הנימוקים האפשריים להמשיך בשלו. לכאורה, פיקוח עצמי לא יכול לייצב את האדם על דרך חדשה והוא עתיד לפרנס את חוליו. יתרה מזאת, הדבר ברור שאמנם יש מי שחוטא בשגגה, וכלפיו אפשר ויכולה העצה להועיל. בהתבוננות עצמית הוא יזהה את חוליו, יווכח מהי הדרך הראויה ויביא מזור

7 הדבר עולה גם מהמסילת ישרים: "המושלים ביצרם, שכבר הגיעו אל האכסדרה, שכבר יצאו מן השבילים ורואים כל הדרכים לעיניהם בברור - הם יכולים ליעץ למי שירצה לשמוע, ואליהם צריכים אנו להאמין". מעלתו של המושל ביצרו היא ביציאתו מן השבילים, הוא כבר עומד על האכסדרה המהווה נקודת צפיה על מבוכות העולם הזה וממלא יכול להדריך אחרים. והם, המושלים ביצרם, אומרים שאין דרך מוגדרת להנצל מחושך החומריות לבד מהדבקות בפיקוח העצמי שהוא המביא את האדם לאותה נקודת גובה בה הם עומדים, וממנה הוא יוכל ליעץ לאלו שבתוכי השבילים, שהרי הוא כבר מפקח על עצמו ומושל ביצרו.

למחלתו. אך כאמור בפרק ג', יש מי שחושא במזיד. אפילו אם אין הוא מתכוון להכעיס את בוראו, עצם הבחירה המודעת העומדת בבסיס החטא עתידה להישאר גם אחרי שיבדוק את עצמו:

אבל המרגישים, והם נמשכים אחר הנאותיהם אמרה בהן התורה האמיתית מספרת דבריהם "כי בשרירות ליבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה" (דברים כ"ט, י"ח). רצוני לומר שהוא מכון לרוות צמאו והוא מוסיף לעצמו צמא.

החוטאים במזיד מרגישים את חוליים, ובמודע הם בוחרים להמשיך ולדבוק בו, וכיוון שהפעולות הן המעצבות את מכלול החיים עתידים חולים אלו להתחזק בדרכם הרעה, ולא יסורו ממנה. החיפוש הפנימי לחטא יגבר ולא יהיה ככוחם לזהות את המצוקה בה הם שרויים. להיפך, הם יצדיקו את חולשותיהם ויבחרו בהן.

זמכוון לאמצען

לכן, השקילה העצמית של הפעולות לא תעשה אל מול התפיסה המצומצמת של כל אחד, כי אם אל מול קנה מידה חיצוני שכלפיו יפתח האדם. מוכרחת להיות איזשהי מערכה ביקורתית שתוכל לחדש את תפיסת הטוב גם אחרי שטושטשה וכוסתה על ידי כל מיני סטיות שכליות ומידותיות.

עם זאת צריכה להיות ההדרכה העקרונית חודרת לכל אחד ומאירה לו את העומד לפניו. לא די באמירה עקרונית אשר עוצבה מחוץ לרשות היחיד של כל אחד באשר הוא. ההכוונה העקרונית חייבת לעבור המשכה למציאות הייחודית ולהתמודדות העומדות בפני כל יחיד. הגדרות רוחניות העוסקות בביאור המהות, כמו גם הדרכות הלכתיות המפרטות את המעשים אין ביכולתן להאיר את החורים והסדקים. את הפינות של חדרי הלב הן לא מנקות. הן מחייבות את האדם, אך אין די בכך לבירור וביעור של כל הרע הטמון בעומק ליבו.

התביעה הרוחנית העומדת בפני האדם גדולה מכל פירוט טכני מעשי מחד, אך עם זאת אין היא שייכת למופשטות המלאה. הופעת הנשמה בחיים מחייבת עיסוק בשני התחומים גם יחד בנפעלות אנושית להנהגה האלוהית.

כזאת היא ההדרכה המוזכרת בדברי הרמב"ם. התביעה לברר את פעולותיו של האדם אל מול אמצעם מחוללת בבת אחת את שתי פעולות ההפכיות אליהם נתבע האדם. הראשונה, ההקשבה לאומר הרוחני, שתאשר את החיים ותרוממם, והשניה - הבירור המעשי המחדד את התביעה ואת המרחק הגדול אותו יש לעבור. הוא מעורר לשינוי וקורא לאיזון החיים והרמתם למציאות ההכלה הכללית - דרך האמצע.

צריך לכוון לאמצען של פעולות גם כאשר בתפיסת החיים האנושית נראה שאין באמצע ביטוי של הטוב העליון. גם אם נדמה לאדם שישנו צד מסוים שהוא הראוי, ואליו הוא נתבע. ויכול להיות שמוזהה האדם את ההיתבעות האמורה מתוך גדלות של הקשבה לקודש, ואפשר שחלילה חיבורו לחומר הוא המשפיע עליו, בכל מקרה הבחירה באפשרות חלקית מהווה אטימות ביחס לסדר ההנהגה האלוהית את העולם והתעלמות מהחובה האנושית לכוון את פעולותיו לאמצען ובכך לרוממם לתכליתם. לקשרם בקשר אמיץ ליסוד האחדותי ולהביאם לשלמותם ויעודם.⁸

8 כפי שמוסבר בהרחבה בתחילת פרק ד' ש"המעשים הטובים הם המעשים השווים, הממוצעים בין שתי קצוות ששתיהן רע, האחת מהן - תוספת והשנית - חסרון... ואמנם ישנן באמת הממוצע, ואליו צריך לאדם שיכון וישקול פעולותיו כולם תמיד עד שיתמצעו. "הטוב הוא המכלול, בו אין שום צד הגדל על חשבון חברו או נסתר על ידו. תפקידנו להופיע את הטוב והדרך לכך היא בעצם ההכוונה העצמית לכך - עד שיתמצעו.

בכוח המעשים נחשפות הנשמות

זאת היא דרך הופעת אלוהים בעולם הזה. לפעול ולחשוף בפועל ממש את החיות הטמונה במציאות. יש עולם פנימי שלא מסור בידינו. הוא נשמר בתמותו היסודית, אין אנו מופקדים עליו ולא פועלים בו. חובתנו היא ההתמקדות במציאות העולמית הממשית. לחשוף את רוחניותה וסדריה ולקדש שם שמים בקרבה. המעשים העולמיים הם הם הקוראים בשם ה'.

לכן מופנה המבט לרובד הזה בחיים. מתוכו יש לכוון את העמל הרוחני והמעשי, ובו ייחשפו הפירות. מתוך זיהוי הפעולות הנעשות על ידו, בהתייחסותן למקורן והשלמתן בצדדים הפוכים להן חושף האדם את מכלול החיים שבקרבו ונותן לו כוח של קיום וממשות בעולם.

האדם צריך לשקול פעולותיו ולכוון לאמצעותן. וכאשר יעשה זאת יחדש מקרבו את פרטי דרך הרפואה המתאימה לו. הוא עומד במקומו, עם אותן סטיות וחולשות המצויות בקרבו ומפנה מבטו אל היושר הכלל את הכל. מזהה את הכיוון אליו הוא צריך לצעוד, מגדיר לעצמו מהו סוג הפעולות אליהן הוא נתבע - ומתקדם אל עבר קנין הטוב. פשוט הדבר שאין ביכולתו לזהות את מלוא המורכבות והמשכים בהם הוא מצוי, אך מוטל עליו לעמוד על הכיוון.¹⁰

ההתקדמות המוסרית דומה לכל התקדמות בחיים. אין המגמה האחרונה גלויה ומוגדרת. להיפך, העיסוק בה מטשטש את העשייה הנתבעת. הצועד צריך לשאת מבטו למרחקים ולהגדיר לעצמו את המוטל עליו כעת. וכעבור זמן מה, עם התקדמות הדרך, שוב צריך הוא לשאת את המבט ולעמוד על המוטל עליו. בכל שלב נחשף בפני ההולך אופק חדש.

בעת ההתבוננות הפנימית, שוקל האדם את מעשיו, מעריך את דרכו ומכוונה. ובפרט צריך הוא לזהות את הצדדים המופשטים שבטבעם לבוא פחות לידי ביטוי עולמי, ולקדם אותם שיהיו גם הם בעלי גבורה של קיום ולא יטושטשו על ידי מבוכות החיים.¹¹ לעמוד על משמעות ההיתבעות הישראלית לדבר ה' ולמשמעותה המעשית - בחיזוק ההתמסרות, בעידון הכוחות ובדבקות האין סופית בדבר ה' המסור אליו.¹² וביחס לקולות הפנימיים מלאי העוצמה והחיים אשר סוחפים מהדבקות בכללות

9 "דע שאלו המעלות והפחיתויות אשר למידות לא יגיעו ולא יתישבו בנפש, רק בכפול הפעולות הבאות מן המידה היא פעמים רבות ובזמן ארוך והרגילות בהן". קנין המעלות המידותיות תלויות בפעולות. תפקידנו בעולם לפעול ולעשות ומתוך כך לקנות את המעלות.

10 "האדם שוקל פעולותיו" - הוא במקומו, מתוך כוחותיו וחולשותיו צריך להיפתח לאמת האלוהית. אמנם האדם כברוא ובמיוחד מתוך מעשיו אשר עיצבוהו (ועצבוהו) חסום במידת מסוימת מהיכולת לעמוד על המוטל עליו. ועם זאת הקשיבות לתביעה, החתייה אל היושר, תקדם אותו ותעמידהו בדרך אל הדבקות באמת.

11 "... אבל לא ישנה פועל הכילות פעמים רבות כשנתנו פועל הפיזור. וזה החידוש הטוב - הוא סדר הרפואה וסודה". האיזון הרוחני עתיד להיות מושג בכוח האיזון המעשי. ההתנהלות צריכה להיות מכוונת כך שיווצר איזון. וכיון שבסדר הבריאה ישנו ביטוי עודף לצדדים המוחשיים, ישנו צורך לחתור לאיזון בהעדפה מתקנת של הצדדים הרוחניים.

למשל: הכילות נתמכת בחויה הפרטית, לעומת הפזרנות המיוסדת על הכרה רוחנית מופשטת במשמעות המושג הציבורי והשייכות המכרעת של האני אליו. וכיון שקנין המידה מיוסד על ההשלמה העולמית - מוכרח להיות שסדר הרפואות לא יהיה מקביל. ודוקא כך יגיע האדם לישרות.

12 "לזה הענין לא היו החסידים מניחים תכונת נפשיותם תכונה ממוצעת בשוה, אך היו נטים מעט לצד היתר או החסר, על דרך חסיג והשמירה... ואל זה הענין רמזו באומרם 'לפנים משורת הדין' החסידים מתנהלים אחרת משאר העולם למרות שהמפתח לתפיסתם הוא 'זה הענין' - ענין אשר נלקח בחשבון כבר בהדרכה הכללית.

החסידים נגשים אל קיום השליחות ממקום אחר משאר בני האדם. נקודת השוני של החסידים היא בטבעיות קדושת חייהם ועומק הקשבתם. הם מכירים בעצמם את התביעה ואת המרחק שיש בין האדם לבין הענין האלוהי אליו הם שואפים ומכוונים את עצמם בהתאם. על כן עבודתם אינה באה כהערה אל מול טבעיות החיים, אלא, כדבקות בטוב העליון.

החיים, יש להזדעק במשנה אומץ ולחזק את הנדרש לכך.¹³ שיתגלה בעצמו, בתוכו, העולם הפנימי ממנו הוא נגזר ואליו הוא שייך בטהרה.

תורת ה'

שזאת היא תכונתה של תורת ה', להשיב נפש ולהחכים פתי במכלול מצוותיה המכוונות להביא את הכללות כולה לידי ביטוי בטהרה.¹⁴ אמנם מצוותיה של תורה מביאות את האדם לסטייה מסוימת מדרך האמצע, אך לא כסטייה מקניית הכללות, כי אם מתוך ההכרה בדרך המוטלת על האדם כדי שיגיע לכך. שזאת היא התפיסה הפנימית של החובה האנושית. מתוך ההכרה באופי האנושי מכוונת התורה לנקוט באפליה מתקנת לאותם צדדים הזקוקים לכך.

מתוך הקשבה פנימית אמיתית, להיפתח למעשים הראויים ולזכות לראות בישע אלוהים, בעזרתו יתברך אמן.

נספח - האם ראוי ללכת בדרך האמצע או שעדיף לסטות ממנה?¹⁵

לאורך כל הפרק מוגדרת דרך האמצע כדרך הראויה. היא הטוב, היא המגמה, היא כוונת התורה ואליה יש לכוון את המעשים. עם זאת, בשתי פסקאות בפרק מבאר הרמב"ם אחרת. הראשונה - "החסידים... היו נוטים מעט לצד היתר או החסר, על דרך הסייג והשמירה". והשנייה - "שהתורה לא אסרה מה שאסרה ולא ציוותה מה שציוותה, אלא מפני זאת הסיבה... שנתרחק מן הצד האחד יותר..."

הדבר קשה מצד עצמו. המדרגה העליונה של החסידים וההכוונה האלוהית המסורה לאדם במצוותיה של תורה ראויים להיות חלק מהרצף הבסיסי בפרק. מתבקש הדבר שכבר בתחילת הפרק, כאשר הרמב"ם מבאר מהם המעשים הטובים צריך שיהיה ברור שישנם שתי תפיסות בדבר. התפיסה הכללית המעמידה את דרך האמצע כמגמה הכללית, ותפיסת החסידים, כמו גם איסוריה וציוויה של תורה, המכוונים לסטייה מדרך האמצע.

יכולנו לתרץ שמדובר על מבינויות פנימית בפרק. שבתחילתו מתייחס הרמב"ם להבנה העולמית, ועל גביה הולכת ומתבררת השקפתה של תורה. אלא, שגם בסימו של הפרק, בהתייחסות לעבודה המעשית, ההדרכה המובאת היא לכוון לדרך האמצע "כי כשיהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכוון אל אמצעותם, יהיה במדרגה עליונה ממדרגת בני אדם". וגם פה, אחרי שכבר הוזכרה מגמת החסידים, אין שום רמז לאפשרות ולמעלתה של התנהלות אחרת.

והדברים קשים עוד יותר. גם מעשי החסידים וגם הדרכתה של תורה מובאים בהקשריות שסותרת אותם. מעשי החסידים נובעים מ"זאת הסיבה", שממנה יצא בפסקה הקודמת שיש מקום לנטייה זמנית בלבד! ולגבי עניינה הכללי של התורה כתב הרמב"ם "וזאת התורה... כיונה להיות האדם טבעי הולך בדרך אמצעי" ועל גבי כוונה כללית זאת מבואר שמצוותיה של תורה יוצרים בקרב העושה אותם סטייה מהדרך האמצעי - דרכה של תורה.

13 "מה שעשו אותם החסידים בקצת הזמנים, וקצת המקומות... לא עשו דבר מזה אלא על דרך הרפואות, כמו שזכרנו". ממשכה פנימית לצד אחד נתבע מהאדם לאון את עצמו ולהזור לכלליות האמתית באיוון פנימי מלא.

14 "וזאת התורה המשלמת אותנו... כיונה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעי, יאכל מה שיש לו לאכול - בשיווי, ישתה מה שיש לו לשתות - בשיווי" מגמתה של תורה היא בחשיפת העולם הפנימי המאוזן והבריא המצוי בכוח אצל הנברא בצלם אלוהים.

15 במהלך המאמר כבר נשזרו המסקנות, והנספח בא לבאר את המהלך הלימודי העומד בבסיסם.

אלא, שישנם שני בירורים השזורים יחדיו לאורך הפרק כולו:

הראשון - המגמה הרוחנית

והשני - ההדרכה המעשית

מרחק יש בין המגמה להדרכה ועם זאת הם נפגשים ממש.

המגמה היא המיצוע. כך מוגדרים המעשים הטובים, מובאות דוגמאות מתאימות ונשללת טעותם של בני האדם. כך היא מגמתה של התורה, והיא אף הזהירה מעיני הגוף והנפש.

עם זאת, עבודת האדם באשר הוא, כנברא בעל חומר דורשת העמקה גדולה. העולם הזה איננו ריק. ההדרכה המעשית מכוונת למציאות החיים העולמית ומעצם מהותה היא חייבת לכלול את כל המורכבויות העולמיות.

בבוא האדם לכלל חשבון, כאשר הוא שוקל את פעולותיו - הוא צריך להשתדל לכוון לאמצעותם. לא בגלל שהוא מסוגל לכך. להיפך! דווקא חוסר המסוגלות האנושית לזהות את הטוב המוחלט, היא ההופכת את ההכוונה האנושית למתאימה למקום בו מצוי האדם. כביכול, אם הוא היה עומד על המעשה הראוי מצד עצמו - הוא לא היה מתאים לו. היתה זאת הכרה נכונה אך לא מתאימה להיות דרך חיים. דווקא המורכבות וההטייה העצמית היא היותר מסוגלת להדריך את האדם. היא המטיבה להגדיר את דרכי התשובה הפרטיות והיא המסוגלת לחולל מהפכה של אמת ולהביא לקנין הטוב.

התורה,¹⁶ כפי שעולה מתוכה מכוונת לבני האדם. דווקא עם ישראל, שהיה משועבד לפרעה, שמצוי בין האומות, ושעושה מלאכה כל השבוע הוא הראוי לקבל תורה. מצוותיה של תורה אינן מבטאות את סדר החיים הראוי למלאכים, כי אם מכוונות להעמדת האומה הישראלית באשר היא במקום הראוי לה.

זה כולו אמנם, ציונו השם יתברך להתרחק מקצה רוב התאוה ריחוק גדול, ולצאת מן המיצוע אל צד העדר הרגשת ההנאה מעט, עד שתתחייב ותתחזק בנפשותינו תכונת הזהירות.¹⁷

16 על פי שבת פ"ח.

17 שמונה פרקים פרק ד'.